

Dušan Lužný, Zdeněk R. Nešpor et al.: *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*
Praha, Malvern 2008, 206 s.

V posledných desiatich rokoch sa v českej sociológii vyformovala skupina spoločenských vedcov, ktorí svojou rozsiahlou publikačnou a organizačnou aktivitou položili základy súčasnej sociológie náboženstva v Českej republike. Z okruhu najaktívnejších autorov je možné spomenúť predovšetkým Dušana Lužného z Brna a Zdeňka R. Nešpora z Prahy. Obaja sa stali aj zostavovateľmi publikácie zhrňujúcich výsledky porovnávacieho výskumu náboženského (religiózneho) a spirituálneho života v mestách Mikulov na južnej Morave a Česká Lípa v severných Čechách. Vzorom, či skôr inšpiráciou, im bol už pomerne známy výskum severoanglického mestiečka Kendal, ktorý bol realizovaný tímom sociológov z Lancasterskej univerzity, vedeným Paulom Heelasom a Lindou Woodheadovou. V porovnaní s predchádzajúcimi prácami oboch českých autorov je však táto spoločná publikácia tímu výskumníkov projektu „Detradicionalizácia a individualizácia náboženstva v Českej republike a ich sociopolitické a socioekonomické dôsledky“ zameraná odlišne. Jej výsledok zároveň ukazuje na pretrvávajúce a doteraz neprediskutované slabiny pomerne mladej subdisciplíny v českej sociológii. V skratke sa dajú tieto problémy, ktoré sa v tejto publikácii prejavujú, spoločne zhrnúť do troch základných okruhov: 1. nedotiahnutá metodológia empirického výskumu, 2. „antikomunistická slepá škvrna“, 3. manažovanie tímových projektov a ich výstupov.

Obaja českí autori vyprodukovali viacero monografií a učebníc z oblasti sociológie náboženstva, šlo však predovšetkým o práce prezentujúce alebo rozoberajúce sociologické teórie náboženstva. Ich zatiaľ posledná spoločná publikácia má však byť predovšetkým empirická. Okrem toho sa v práci *Náboženstvo v menšine* ukázala vý-

mena rolí, keď empiricky skúsenejší a s teoretickým výskumom zblíženejší Dušan Lužný sa podieľal len na napísaní celkového záveru spoločnej publikácie, zatiaľ čo terén v Českej Lípe zabezpečoval viac historicky zameraný a v analýze dokumentov a historickým materiálom zbehljší Zdeněk R. Nešpor. Výsledkom potom je, že nie publikáciu zastrešujúce postavy, ale riešitelia subtémny spirituálna scéna v Mikulove (Eleonóra Hamar, Gábor Oláh, Michaela Ondrašínová), urobili dobrý výskum a dobre vyargumentovanou štúdiou dali celej práci punc bádateľskej kvality. Z hľadiska postupu výskumu kričí z publikácie, s výnimkou spomínaného, kvalitatívne a etnograficky zameraného výskumu holistickej (spirituálnej) scény v Mikulove, predovšetkým výskumnícka bezmocnosť a nesystematickosť. Výsledkom potom je, že to kvalitnejšie, čo si čitateľ z výskumu môže odniesť, sú informácie skôr teoretického charakteru. Najsilnejšou stránkou práce sú, popri štúdii holistickej scény v Mikulove, len informácie o výskume v anglickom Kendale od Zdeňka R. Nešpora a stručný popis analýzy reprezentatívneho výskumu *Detradicionalizácia a individualizácia náboženstva* z roku 2006 od Dany Hamplovej. Sľubované výsledky výskumu, alebo aspoň prehľad o náboženskej situácii v oboch mestech, je však v samotnej publikácii možné nájsť len veľmi problematcky. Dokonca je možné vidieť, že v niektorých textoch kontakt s terénom slúžil nie na jeho spoznanie a analýzu, ale skôr na potvrdenie zamýšľaných predpokladov autorov projektu.

Výskum, rovnako ako aj záverečná publikácia, pozostávajú z dvoch základných častí – z výskumov mestečiek Mikulov a Česká Lípa. V prípade Mikulova riešili dva tímy dve stránky náboženského (religiózneho/spirituálneho) života – cirkevnú scénu a holisticкую scénu. V prípade Českej Lípy boli výskumy dvoch podob duchovného života doplnené výskumom medzi bežnými obyvateľmi mesta o ich vzťahu k náboženstvu a duchovnu (spiritualite).

Zatiaľ čo prvá časť výskumu na južnej Morave bola zameraná na vopred zadefinované skupiny – registrované cirkvi, ktoré v Mikulove a najbližšom okolí pôsobia, druhý výskum šiel opačným smerom a snažil sa v Mikulove postupne nabaľovať do zoznamu skúmaných aktivít tie, ktoré verejne vykazujú znaky holistického ideologického alebo životnosťového prístupu k životu (a duchovnu). Autorky výskumu cirkevnej scény síce predstavili v úvode svoje metodologické postupy, no okrem údajov o počte návštevníkov bohoslužieb jednotlivých cirkví a náboženských skupín v podstate nič iné podložené a vyargumentované neprinášajú. Je viditeľná snaha zameriavať sa na historickú analýzu vzniku a pôsobenia jednotlivých skupín v Mikulove, no výstupy pôsobia veľmi nepresvedčivo, zjavne nevychádzali z výsledkov systematickejšej historickej analýzy rôznych podkladov a dokumentov. Snaha o hľadanie historických zdrojov súčasného stavu spôsobila, že na súčasnosť veľa priestorů nezostalo. Na výsledkoch výskumu prvého tímu je azda najrušivejšia povrchnosť pri práci s výsledkami pozorovania náboženských obradov, a najmä analýza rozhovorov s predstaviteľmi cirkví a vybranými veriacimi. Popis výsledkov pozorovania ničím neprekračuje bežné poznanie rituálov jednotlivých skupín, ba v miere zjednodušovania bežné poznanie ešte splošňuje. Problémom aj pre laika môže byť spôsob, ako pri mnohých interpretáciách pozorovaní sú veriaci pripisované významy, čo je asi počas rituálu pre nich dôležité a čo ich naplňuje. Za skupinu takýchto tvrdení možno uviesť jedno: „Přijetí oběti, které se odehrává během svatého přijímání, je pro účastníka hlubokým duchovním aktem.“ (s. 39) V podobnom duchu sú robené viaceré závery, a to bez toho, aby boli podložené aspoň citáciou alebo odvolaním sa aspoň na jedinú výpoveď účastníka bohoslužieb. Reflexiu údajov z pozorovania a výskumu v tejto štúdií nahrádzajú dohady o tom, čo by asi malo byť pre cirkev a jej

budúcnosť lepšie, čo je konzervatívne a čo progresívne, a podobne. Z ukážok z rozhovorov, ktoré nie sú primerane ošetrované (aspoň základnými informáciami o rozhovore a respondentovi), vyplýva bezmocnosť nielen pri vedení rozhovoru, ale aj pri jeho analýze. Skôr ako o veriacich, ukážky vypovedajú o tých, ktorí rozhovor viedli, ale nedokázali ho usmerniť tak, aby opytovaní skutočne povedali niečo zo svojho osobného pohľadu na svet, na náboženstvo alebo na iných veriacich. Podobný problém postihol aj výskumníkov v Českej Lípe – či už tých, ktorí skúmali občanov mimo cirkevnej alebo spirituálnej scény (Tichý), ale aj tých, čo sa zameriavali na spirituálnu scénu (Nešporová) alebo na scénu cirkevnú (Nešpor). Na rozdiel od Českej Lípy však v Mikulove zazneli v analýzach aj nejaké hlasy bežných veriacich (tých, ktorí sú členmi cirkví) a ich obavy o budúcnosť ich cirkví. Ako už bolo uvedené, v celej publikácii je metodologicky zvládnutý, s ohľadom na ciele projektu, spomedzi terénnych výskumov len ten, ktorý sa zameriaval na holistickú (spirituálnu, New Age, ezoterickú) scénu v Mikulove. Táto štúdia ukazuje aj cestu, ako sa výskumníci k respondentom dostali, o čom s nimi hovorili a aj ako z ich rozprávaní urobili závery o charakteristikách holistického prístupu k svetu v súčasnej dobe. Z podoby výskumu holistickej scény možno predpokladať (ale možno to tak nebolo a je to len šikovnosť autorov), že na rozdiel od ostatných výskumov bol tento robený nielen jednorazovo alebo vo veľmi krátkom časovom úseku.

Výskum v Českej Lípe, podobne ako aj časť Mikulovského výskumu, je poznačený profesionálnou špecializáciou hlavného riešiteľa druhej časti výskumu a zostavovateľa publikácie Zdeňka R. Nešpora. Jeho štúdia (a podobne aj štúdia o spirituálnej scéne) Českej Lípy je viac analýzou historických premien a vývoja jednotlivých náboženských skupín ako výskum súčasného života veriacich. Hlasmi, ktoré o živote cirkví hovorili, neboli vôbec veriaci, ale len

duchovní. Aj zameranie rozhovoru malo charakter expertného rozhovoru, teda že oslovení hovorili ako znalci cirkevných pomerov a hovorili za cirkev. O religiozite veriacich a ich pohľade na život alebo na iných ľudí sa nedá dozvedieť v podstate nič. Aj štúdia spirituálnej, teda ezoterickej zameranej scény je postavená najmä na hlasoch profesionálov – či už tých, ktorí z poskytovania alternatívnych duchovných a spirituálnych služieb žijú, alebo tých, ktorí v rámci neziskových organizácií takéto služby usporadúvajú. Kompenzovať absenciu hlasu bežných ľudí sa pokúsil vo vybraných obytných štvrtiach mesta Radek Tichý, no bez dostatočnej metodologickej prípravy a s nevelkým úspechom pri získavaní „výpovedne nasýtených“ dát.

Cez všetky tieto metodologické problémy v terénnom výskume v oboch mestách výrazne vyčnieva to, čo bolo vidieť vo viacerých ukážkach z rozhovorov. Výskumníci mali jasnú predstavu čo to je religiozita a spiritualita, teda k čomu idú odpovede respondentov prirovnávať. No žiaľ, nie všetci respondenti rozumeli takýmto silne navádzajúcim a sugestívnym otázkam (príkladom je ukážka na s. 173). Z hľadiska kritérií na posudzovanie dobre alebo zle vedeného rozhovoru v sociálnych výskumoch je vidieť, že v tomto ohľade chýbal väčšine výskumníkov primeraný tréning. Ukážky niektorých rozhovorov sú ukážkami toho, ako sa neštruktúrované rozhovory nerobia, alebo ak áno, tak len ako zahrievacie, teda rozhovory na vytvorenie najvšeobecnejšieho obrazu o základných predstavách respondenta, po čom musí nasledovať hlbší, objasňujúcejší rozhovor. Je len na škodu celej publikácie, že sa v ňom ocitli vedľa seba kvalitatívne neporovnateľné štúdie, čo môže viesť k tomu, že k tým lepším sa čitateľ nemusí po sklamaní z tých slabších vôbec dostať. Ani prevaha histórie nad súčasnosťou vo veľkej časti textov nevedie k očakávanému nájdaniu nejakej vysvetľovacej línie toho, ako v súčasnosti tieto mestečká žijú. Pre popí-

sanie prítomnosti totiž už veľa priestoru nezostalo.

Druhým zásadným problémom, nielen metodologickým, ale skôr až ideologickým, sú v štúdiách ničím nepodložené reprodukovateľné predstavy, že bodom nula v rozvoji náboženského života v Českej republike bol rok 1989, teda pád komunistického režimu. Najparadoxnejšie na tejto viackrát opakovanej predstave (a vysvetľovacej schéme), a to aj v prípade cirkevnej aj necirkevnej religiozity, je to, že viaceré výpovede, aj údaje v samotných štúdiách, takúto predstavu často vyvracajú. Je pravda, že zmena režimu výrazne zmenila podmienky, v akých sa náboženský život odohráva, no nie je príčinou zmeny náboženskosti a jediným zdôvodnením. Nie iba komunistický režim bol faktorom sekularizácie – to dokazujú aj krajiny západnej Európy. V západných krajinách komunizmus nezažili, a napriek tomu niektoré z nich vykazujú podobne vysokú mieru sekularizácie ako Česká republika, prípadne od druhej svetovej vojny znižujúcu sa mieru tradičnej religiozity. Samotný komunistický režim nie je dostatočným vysvetľovacím rámcom na pochopenie zmien religiozity, obzvlášť ak aj samotní autori ukazujú, že religiozita sa v období po páde minulého režimu ešte znížila, a to pravdepodobne (v mnohých skúmaných prípadoch dokázateľne) aj u potomkov tých, ktorí si vieru bez prerušenia kontinuity udržali aj v minulom režime. Táto slepá škvŕna v pohľade na vývoj náboženského života, podobne ako aj zameranie sa na nové formy spirituálneho (ezoterického, holistického) života, úplne vylúčili z predmetu výskumu prežívajúce ľudové formy poverčivosti alebo spirituality, aké pretrvávali aj v komunistickom režime a pravdepodobne v nejakých formách (práve u najstaršej generácie) pretrvávajú do súčasnosti. Okuliare nasadené ambíciou napodobniť britský výskum takto úplne z predmetu svojho záujmu vylúčil možné siete ľudí, ktorí si napríklad nechávajú vykladať budúcnosť z kávy, alebo chodia k by-

linkárkam a mastičkárkam, ktoré takéto veci robia vo voľnom čase, nie sú inštitucionalizované a nie sú súčasťou módných vln, no ktoré v podstate prežívajú v oboch typoch spoločností. To, že pred rokom 1989 neboli takéto praktiky inštitucionalizované, teda aj verejne videné, podobne ako sa to týka aj mnohých tých praktík, ktoré sa zviditeľnili až po páde komunizmu, neznamená, že neexistovali. Problémom výskumníkov však je, že sa až tak sústredili na svoju definíciu spirituality a religiozity, že iné, možno oveľa rozšírenejšie formy nezaregistrovali. Aj úvodná štúdia Dany Hamplovej o výsledkoch reprezentatívneho výskumu ukazuje na stále vysokú rozšírenosť poverčivosti (vysokú vzhľadom na mieru cirkevnej religiozity) v Českej republike. Autori sa však zároveň úplne vyhlili bežnej cirkevnej „zbožnosti“, ktorá určite v oboch mestách existuje – čo dokazuje aj jedna z výpovedí v Českej Lípe. Mnohí ľudia, ktorí sa možno ani neprihlásili k cirkvi, stále majú radi sobáš v kostole, prípadne pohreby vedené kňazom. Zo zamerania celého výskumu (a celej publikácie) nie je jasné, ako by pracovali s takýmto prístupom k náboženstvu, teda či by ho zaradili k tradičnej religiozite, alebo k spiritualite, prípadne k iným formám náboženského života. Práve toto je problémom celého zvoleného modelu – je riziko, že svojím vyhraneným zameraním prehliadne tú najväčšiu časť náboženského (možno aj duchovného) života ľudí.

Posledným problémom celého výskumu, aspoň tak ako je ho vidieť na záverečnej publikácii (správe z výskumu), je jeho organizačná stránka. Síce je vidieť, že sa oba tímy snažili používať rovnakú metódu, realizovať výskum v rovnakom čase a sústreďovať sa na rovnaké témy, ale ďalej asi vzájomná komunikácia viazla. Vidieť to na spôsobe, ako je pracované s výsledkami rozhovorov, keď v podstate každý autor volil iný spôsob citovania, iný spôsob analýzy a na rozhovory si vyberal inak definovanú cieľovú skupinu ľudí. Druhým nešvá-

rom je nejednotná úprava výstupov z jednotlivých výskumov, čím sa spoločná publikácia, vychádzajúca z jedného projektu, mení na zborník rôznych autorov rôzne písucich o jednej spoločnej téme. Ani úvodná a záverečná štúdia zostavovateľov nedokázali vytvoriť dostatočne presvedčivý rámec k tomu, aby publikácia získala ucelený charakter. Dokonca aj závery oboch zostavovateľov si vo viacerých bodoch vzájomne odporujú. Zatiaľ čo Nešpor konštatuje, že u veriacich existujú pocity odsudzovania (niekde to píše ako fakt, teda že existuje odsudzovanie) zo strany neveriacej väčšiny (nikde v celej publikácii sa však takáto výpoveď neobjavila), Dušan Lužný hovorí práve o absencii akéhokoľvek vzťahu širšej verejnosti k veriacim, teda o ľahostajnosti (čo je aj bližšie tomu, čo z uvádzaných výpovedí vyplýva). Kým Nešpor používa takmer výhradne slovo ateisti, Lužný toto slovo dáva do úvodzoviek a rozlišuje ateistov a ľudí bez vyznania. Možno práve konfrontácia záverov oboch zostavovateľov ukazuje na mieru vlastných predstáv o téme a vývoji religiozity v Čechách, ktoré formovali celý výskum. Cez ich pohľady je možné dokonca vidieť, prečo boli skúmané niektoré témy viac ako iné, a prečo boli niektoré výsledky interpretované práve istým spôsobom. Je na škodu celej publikácie, že viac ako náboženská scéna v oboch skúmaných mestách vystupujú v štúdiách do popredia ich samotní autori so svojimi osobnými pohľadmi na svet a vlastnými hodnoteniami náboženstva.

Na záver však nejde nespomenúť jednu neprehliadnuteľnú stránku (niečo ako trik) recenzovanej publikácie. Už samotný názov navádza čitateľa vidieť v práci niečo čo tam nie je, teda že by v Českej republike (prípadne v oboch skúmaných mestách) existovalo niečo ako náboženská menšina. To, že je celkovo menší počet tých, ktorí sa považujú za veriacich, neznamená, že je to menšina, ktorá si je vedomá svojej menšinovosti a na základe toho si vytvára nejaký druh spoločného „vedomia“. Takéto poci-

ty môžu mať Svedkovia Jehovovi alebo niektoré spoločensky odsudzované cirkvi, ak by na to autori našli podklady. Avšak takéto argumenty vo svojich textoch autori neuvádzajú – čo vedie k tomu, že názov pôsobí akoby bol k inej knihe. Oveľa viac je ale zavádzajúci podtitul, ktorý hovorí, že práca je o výsledkoch výskumu religiozity a spirituality českej spoločnosti. Prakticky je však publikácia len o výsledkoch výskumu (nereprezentatívnych výskumov) z dvoch mestiečiek, a výsledky týchto výskumov nemožno zovšeobecňovať ani len na celú populáciu týchto mestiečiek, nieto na celú českú spoločnosť. Jednotlivé výskumy sú len ukážkami niektorých foriem náboženského života v súčasnosti. Úvodná štúdia Dany Hamplovej o výsledkoch reprezentatívneho výskumu, ktorá jediná smeruje k ambíciám uvádzaným v podtitule, je však v rámci celej práce len veľmi stručný (rozsahom aj obsahom) doplnok k samotnej téme publikácie.

Zdeněk R. Nešpor ako zostavovateľ publikácie v úvodnom predstavení práce uvádza, že výskum v Mikulove nie je dokončený, z čoho vyplýva predpoklad, že je šanca, že bude možné čítať oveľa podrobnejšie a metodologicky hlbšie a dôslednejšie spracované výstupy z výskumu. Nedávno sa pokúsili výskum z Kendalu aplikovať v dvoch prípadoch aj rakúski sociológovia z Grazu a podobné projekty sú robené aj v škandinávskych krajinách, takže vzniká predpoklad hľadať nové možnosti rozvoja sociológie náboženstva v širšom kultúrnom a teritoriálnom rámci, s vyššou mierou teoretickej a metodologickej reflexie skúmania súčasných podôb náboženského života. Riešiteľov českého výskumu možno len povzbudiť, aby sa dôkladnejšou analýzou zozbieraných podkladov stali súčasťou rozširovania veľmi aktuálneho medzinárodne vytváraného poznania v oblasti stále populárnejšej sociológie náboženstva.

Miroslav Tížik

Marek Jakoubek, Lenka Budilová (eds.):
Romové a Cikáni – neznámí i známi.

Interdisciplinární pohled

Voznice, Leda 2008, 344 s.

Sborník M. Jakoubka a L. Budilové „Romové a Cikáni – neznámí i známi“ se svým charakterem výrazně odlišuje od všech předchozích publikací, jež byly vydány pod editorskými křídly akademiků z katedry antropologie (dnes katedra antropologických a historických studií) Západočeské univerzity v Plzni. Doposud hojně proklamovaný „čistě“ antropologický vhléd do tzv. romské problematiky, který představoval platformu předcházející editorské činnosti, je zde upozaděn ve jménu snahy o představení více relevantních oblastí výzkumů napříč sociálněvědním spektrem.

Publikace sestává z 18 studií, jejichž oborová rozmanitost je doprovázena také rozmanitostí zpracování. Články „Systém brána“ aneb Jak přispívá práce policie k reprodukci sociálního vyloučení“ Markéty Vaňkové, „Premýšlení o romském experimente“ Ladislava Kováče, „Multikulturní politika České republiky ve vztahu k romské komunitě“ Ivana Ramadana, „Městští cikáni a kultura chudoby“ Williama Kornbluma a Paula Lichtera, „Znovupromyšlení sporů o konceptualizaci Romů“ Michala Růžičky a aktuální „Kořeny chanovských problémů“ Jaroslava Haušilda snesou nejprísnejší měřítko kvalitních odborných prací. Pomyslnou třešničku na dortu představuje vzájemná výměna názorů na konceptuální vymezení konstruktivistických východisek mezi Markem Jakoubkem a Tomášem Hirtem na jedné straně a Pavlem Baršou na straně druhé, která se obešla bez vyjadřování antipatií či očerňování protilehlých stran diskuze. Oproti tomu za nejméně zdařilou práci z celého souboru lze považovat text „Současná charakteristika romské populace a projekce jejího vývoje do roku 2050“ Jitky Langhamrové a Tomáše Fialy, jehož konceptuální uchopení zvolené